

Etnomüzikoloji Dergisi
Ethnomusicology Journal
Yıl / Year: 7 • Sayı / Issue:2
(2024)



LEYLA İLE MECNUN OPERASININ BİRİNCİ PERDE BÖLÜMÜNÜN TEMATİK VE MÜZİKAL AÇIDAN İNCELENMESİ*

Esmâ Gizem KIRMIZI**

Sıtkı AKARSU***

Öz

Leyla ile Mecnun eseri ilkten divan edebiyatında kendini göstermiş olup ilerleyen dönemlerde operaya uyarlanarak can bulmuştur. Yapılan bu çalışmada, Hacıbeyli'ye ait olan Leyla ile Mecnun operasının birinci perdeden oluşan parçasının müzikal ve tematik yönü incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada, tarama modelinde, betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Azerbaycan'da sahnelenen, Üzeyir Hacıbeyli'nin bestelediği Leyla ile Mecnun operasında yer alan sözler tematik analiz yapılarak incelenmiş, esere ait melodi, bölümler halinde müzikal nitelikleri ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak Leyla ile Mecnun'un partitürü ile librettosunun ilişkileri irdelenmiş ve dramatik örgünün nasıl ortaya çıktığı açıklanmıştır. Eserin Doğu ve Batı müziğinden etkiler taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Opera, Azerbaycan operası, Üzeyir Hacıbeyli, Leyla ile Mecnun operası, Tematik İnceleme

* Makale Geliş Tarihi: 27 Eylül 2024 Makale Kabul Tarihi: 18 Kasım 2024 - Birinci yazarın tezinden üretilmiştir.

** Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat ve Tasarım Ana Sanat Dalı Sanatta Yeterlik Öğrencisi, esmagizemkrmz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1665-0051

***Prof.Dr.Kastamonu üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Müzikoloji Bölümü, sakarsu@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3028-1021

Thematic and Musical Analysis of the First Act of Leyla and Mecnun Opera

Abstract

The work *Leyla and Mecnun* first appeared in divan literature and was later adapted into opera. In this study, the musical and thematic aspects of the first act of Hacıbeyli's opera *Leyla ile Mecnun* were tried to be examined.

In the research, descriptive research method was used in the survey model. The lyrics in the opera *Leyla ile Mecnun*, created by Üzeyir Hacıbeyli and staged in Azerbaijan, were examined by thematic analysis, and the melody of the work was tried to be evaluated with its musical qualities in sections. As a result, the relationship between the score and libretto of *Leyla and Mecnun* has been examined and how the dramatic pattern emerged has been explained. It was concluded that the work carries influences from Eastern and Western music.

Keywords: Opera, Azerbaijani opera, Uzayir Hacıbeyli, *Leyla and Mecnun* opera, Thematic review

Giriş

Şarkı söyleyerek duyguları dile getirirken jest ve mimikle bedensel olarak duygular aktarılmaktadır. Şarkı ile birlikte hüznün, acı, mutluluk, sevinç, heyecan gibi duygular bedensel ve sözselsel olarak ifade edilebilmektedir. Bu şekilde farklı üsluplar ortaya çıkmıştır. Bedensel ve sözselsel olarak aktarılan iki kavram sanatsal bir forma dönüşerek operayı meydana getirmiştir. Aydın O'dwyer (2015)'e göre opera, sahne sanatı ve dramının şarkılı müzik ile bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Opera güncel olaylar, tarih, psikoloji, sosyoloji, mitoloji gibi durumların temelinde gelişen, güzel sanatların bütünü kapsayan teatral formda ortaya çıkan sanat eseridir (s. 17-18-19). Opera sanat dallarının bütününe içine alıp, tek bir dal aracılığıyla seyirciye aktarmaktadır.

Araştırmanın problem cümlesi "Leyla ile Mecnun operasının birinci perde ve birinci şekil bölümlerinin makamsal, ritmik ve tematik olarak incelenmesiyle meydana gelen sonuçlar nelerdir?" olarak belirlenmiştir. Ülkelerin müziği kültürel, coğrafi, dil, yaşayış biçimi gibi birçok açıdan birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu düşünce çerçevesinde Azerbaycan müziği ve operasına değinerek, *Leyla ile Mecnun* operasındaki birinci perde ve birinci şekil kısımları (Azerbaycan müziğinde opera eserlerinin perde ve perde içerisindeki kesitlere, kısımlara şekil adı verilmektedir) müzikal ve tematik açıdan ele alınması amaçlanmıştır. Bu hususta kültürlerarası müzikal bağlantılarda yeni perspektifler kazanılması

hedeflenmiştir. Çalışma, Azerbaycan operası ile Üzeyir Hacıbeyli'nin bestelediği Leyla ile Mecnun operasına ait notaların partitür ve librettosunun yanında Azerbaycan Devlet Akademik Opera ve Bale Tiyatrosunda Leyla ile Mecnun'un 1978'e ve Üzeyir Hacıbeyli "Leyli və Məcnun" operası (Güllü Muradova və Səbuhi İbajev) Mədəniyyət TV'e ait video kaydı ile sınırlanmıştır.

Azerbaycan Operaları

Azerbaycan operalarının zeminini Üzeyir Hacıbeyli'nin ortaya çıkardığı Leyla ile Mecnun operası oluşturmuştur. Cafer Ahmedli (2015)'e göre Hacıbeyli'nin Orta Doğu ve Güney Kafkasya coğrafyasında gerçekleştirdiği ilk operadır (s. 140). Opera kavramının oluşu ve gelişimi ile ilerlemeler kat edilmiş ve opera binaları yapılmaya başlanmıştır.

Azerbaycan'da 1910 yılında Azerbaycan Akademik Opera ve Bale Tiyatrosu adıyla N. G. Bayev tarafından ilk opera binası olarak inşa edilmiştir (İsayeva, 1998:8, Aktaran Ahmedzade, 2020:1). Sanatsal faaliyetler çerçevesinde opera binalarının yapılmış olması dönemin müzikal yapısındaki ilerlemenin önemli bir göstergesidir. Bu ilerlemeler zamanla bestecilerin sayısının artmasına da yol açmıştır.



Görsel 1. Azerbaycan Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu (Ahmedzade, 2020: 4)

Opera eserleri yazan önemli Azerbaycan bestecileri şunlardır: (1884-1950) Zülfüqar Əbdülhüseyn oğlu Hacıbeyov, (1885-1948), Üzeyir Hacıbəyov (1885-1938), Müslüm Məhəmməd oğlu Maqomayev, (1907-1976) Əfrasiyab Bədəlbəy oğlu Bədəlbəy, (1912-1984) Niyazi Zülfüqar oğlu Tağızadə-Hacıbəyov, (1917-2002) Əhməd-Cövdət İsmayıl oğlu Hacıyev, (1919-1974) Soltan İsmayıl oğlu Hacıbəyov, (1921-1992) Cahangir Cahangirov, (1992-1984) Fikrət Əmirov, (1924-2013) Səfiqə Qulam kızı Axundova, (1932-2010) Ogtay Kazımi, (1947) Firəngiz Əliqə kızı Əlizadə, (1952) Eldar Bəhram oğlu

Mansurov'dur. Kadın bestecilerden ilki Səfiqə Qulam kızı Axundova, ilk erkek besteci ise Üzeyir Hacıbeyli'dir (Azerbaycan, 2021).

Üzeyir Hacıbeyli

Üzeyir Hacıbeyli besteciliğinin yanında yayıncı, dramaturg, pedagog, tercüman, şef ve yorumcu olarak bilinir. Ayriyeten Azerbaycan operasının yaratıcısı olarak tanımlanmaktadır. Hacıbeyli 18 Eylül 1885 tarihinde Şuşa da doğmuş, ilk eğitimini medresede fars ve arap dilleri üzerinde yoğunlaşmış daha sonra ise Rus-Azerbaycan okulunda doğu ve batıdaki ünlü şair ve yazarları benimsemiştir. Bu hususta müzikte Batı Avrupa ve Rus klasik eserleri öğrenerek, halk ezgilerini kaleme almıştır. Buna ek olarak Şuşa müzik alanında ünlenmiş, musiki ve yorumculuk açısından Hacıbeyli üzerinde iz bırakmış, müzik yaşamına ise katkıda bulunmuştur (Leyla ile Mecnun, 2016). "Hacıbeyli; 1938 yılında SSCB Halk Sanatçısı, 1945 Azerbaycan İlimler Akademisi'nde öğretim görevlisi, 1940 yılında profesör, 1941-1946 Stalin Ödülleri sahibi, 1938-1948 Azerbaycan Besteciler İttifakı'nın başkanı, 1945-1948 Azerbaycan Devlet Konservatuvarı rektörü olmuştur" (Hacıbeyov, 2005, Aktaran Ahmetzade, 2020:5).



Görsel 2. Üzeyir Hacıbeyli (Pakman Wold, 2023).

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve günümüzde yer alan bağımsız Azerbaycan'ın milli marşının müziği Hacıbeyli'ye aittir. A. Javad'ın güftesini besteleyen "Çırpırınırın, Karadeniz" şarkısı sadece Azerbaycan'da değil, Türkiye'de de çok sevilmiştir. Müslüman Magomayev'in seslendirdiği "Sevgili canan" ve "Sensiz", Azerbaycan müzik hazinesinin en kıymetlilerinden biri olarak kabul edilir (Kurbanov, 2010:267). Besteci, "Şeyh Sanan" (1909), "Rüstəm və Söhrab"(1910), "Şah Abbas və Xurşid Banu"(1912), "Əslı və Kərəm"(1912), "Harun və Leyla"(1915) adlı mugam operalarını art arda notaya almıştır. Üzeyir'in eserleri arasındaki değerli yapıtlarından "Köroğlu" operasıdır. Eserde

yazar, klasik opera kurallarının izinden giderek kapsamlı ariyalar ve koro sahnelerine yer vermiştir (İslam Ansiklopedisi, 2016). Bunun yanı sıra Hacıbeyli, Doğu coğrafyasının da ilk operasını besteleyerek önemli bir yer edinmiştir. Bahsi geçen opera “Leyla və Məcnun”dur. “quadin.net” isimli paylaşım sitesinde, besteci 300 üzerinde türkü toplanmış ve kayıt altına alınmıştır. İlave olarak marşlar, kantatolar, fanteziler, şarkılar ve romanslar, oda ve koro için eserleri kaleme almıştır. Azerbaycan kültürü ve muğamlarına önemli katkı sağlayan Üzeyir, üstün müzik kültürü ile büyük gelişmelere de olanak oluşturmuştur. Temelde Azerbaycan halkı olmak üzere diğer uluslarda da büyük bir besteci olarak tanınmıştır (2023).

Fuzuli ve Leyla ile Mecnun Eseri

Fuzuli, Türk edebiyatının en bilindik şairleri arasındadır. Mehmed gerçek adıdır fakat kaynaklarda Mehmed b. Süleyman olarak da anılmaktadır. Ayrıca kendi yapıtlarında ise Fuzuli-i Bağdadi şeklinde adlandırılmaktadır. Fuzuli'nin yaşamı tam olarak bilinmeyip, öğrenim hayatıyla ilgili mutlak bir bilgi bulunmamaktadır. Fuzuli kendi kendini geliştiren bir şair olarak rivayet edilmektedir (İpekten, 2020:27).

Fuzuli, farklı diller arasında Türk, Arap, Fars dilleri üzerinde yoğunlaşmış ve bu üç dilde eserler kaleme almıştır. Eserinde ise ilim ve marifetle geliştirildiğinde nam kazanacağını ifade etmiştir. Aşk şairi sıfatıyla bilinen Fuzuli, maddi ve beşeri aşkla birlikte ilahi aşka da yönelim göstermiş, bununla birlikte ızdırap şairi vasfıyla da tanımlanmıştır. Fuzuli eserlerinde dert, üzüntü gibi temalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Dili daha kolay anlaşılır bir üslupla yazılmıştır fakat derin anlamlar içermektedir. Bu doğrultuda Fuzuli eserlerinde daha tasavvufi yönüyle ortaya çıkmış, üstelik şair dönemin yapısını yapıtlarında yansıtmıştır (Alemdaroğlu, 2008:1). Fuzuli'yi anlamak için coğrafi ve kültürel yönlerine ayrıca bakış açısına yönelmek gerekir. Zira eserleri içerisinde anlamlar saklıdır. Bunları da en iyi anlamamanın yolu, şairi her açıdan irdelemektir.

Fuzuli yapıtlarını üç dilde toplanmış, manzum ve mensur olarak da eserleri mevcuttur. Şairin, Türkçe eserleri içerisinde yol gösteren yapıtı Leyla ile Mecnun mesnevisidir. Türkçe eserlerinde mensur olanlar Hadikatü's-sü'eda ve Mektuplar iken mansur olanlar Türkçe Divan, Beng ü Bade, Tercüme-i Hadis-i Erba'in, Sohbetü'l-esmar ve sonuncusu

Leyla ile Mecnun'dur (Samancı, 2019:20-24). Arap anlatısına dayanan Leyla ile Mecnun eseri, klasik bir aşk hikâyesine değinir. Bahsi geçen efsane yıllar boyunca bir sürü şairin dikkatini üzerinde toplamış ve eserler meydana gelmiştir. Leyla ile Mecnun hikâyesini Nizami Gencer öncü olmakla birlikte farklı şairlerde bu efsaneyi yapıtlarında işlemişlerdir. Bu şairler arasında ise Fuzuli 1535 yılında mesnevi türünde "Leylâ ve Mecnun" eserini kaleme almıştır (Levend, 1959:237, Aktaran Akcan, 2021:100).

Nizami Gencevi Leyla ile Mecnun'u yazan ilk şairdir. Bu eseri kaleme alan diğer şairler ise Şâhidî, Nevâyî, Bihiştî, Hamdullah Hamdi, Ahmed Rıdvan, Kadîmî, Celîlî, Sevdâyî, Hakîrî, Fuzûlî, Larendeli Hamdi, Halife, Atâyî, Fâizî, Urffî, Andelîb, Nakam'dır (Yakar, 2007:23). Üzeyir Hacıbeyli eseri bestelemek için Fuzuli'nin yazdığı yapıtı tercih etmiştir. Bunun sebebi ise Leyla ile Mecnun şiirinin Azerbaycan Türkçesiyle kaleme alınmış olmasıdır. Leyla ile Mecnun şiiri mesnevi olarak kaleme alınmıştır. Buna ek olarak mef'ûlü mefâ'îlün fa'ûlün vezni ile yazılmıştır. Hüzünlü aşk hikâyesi çok beğenilmiş ve diğer ülkelerde de birçok dile çevrilmiştir (Yakar, 2007:22).

Leyla ile Mecnun, zengin bir Arap'ın erkek çocuk sahibi olmayı istemesi ve bir süre sonra erkek çocuklarının olması ile başlayan bir eserdir. Daha sonrasında adı Kays olan oğlanın eğitim zamanı gelerek okula gönderilir ve Leyla adlı bir kızla karşılaşır. Aralarında bir sevgi bağı oluşur ve bu sevgi zamanla açığa çıkar. Aralarında oluşan bu sevgi bağı fark eden ailesi Leyla'yı okuldan alır. Kays bu haberi duyar ve o da okulu terk eder daha sonra kendini çöllere atar. Bir zaman sonra iki aşık birbiriyle karşılaşır ve içlerinde sakladıkları o duygu açığa çıkar. Bunu gören arkadaşları, Leyla'yı evine götürür. Kays'ın babası ise oğlunun durumuna bir hayli üzülmeye başlar ve Kays'a öğütlerde bulunur. Fakat Kays babasını dinlemez ve babası ise son çare olarak Leyla'nın evde olduğunu söyleyerek Kays'ı kandırmak zorunda kalır. Babası, Kays'a hangi kızı isterse alacağını söyler ama Kays'ın gözü Leyla'dan başkasını gözü görmez. Çaresiz kalan baba büyükleri toplayarak Leyla'yı istemeye gider. Leyla'nın babası, Kays'ı Mecnun diye anıldığı için bir deliye veremeyeceğini fakat iyileşirse kızını vereceğini söyler. Kays, Kâbe'ye dertten arınması için götürülerek Tanrı'ya yalvarması istenir. Mecnun ise derdinin katlanması için dua eder. Leyla, aşk ateşiyle tutuşur. Kızını bitap halde göre baba başka bir oğlana kızını vermeye niyetlenir. Bu oğlanın adı ise İbn-i Selam'dır. Bu haberi duyan Mecnun bir şiir

yazar, Mecnun'un şiirlerini gören Nevfel adında bir emir Mecnun'a yardım etmek ister. Nevfel, Leyla'yı isteyeceğini fakat vermezlerse zorla alacağını söyler. İki asker arasında çarpışma başlar. Bu esnada Mecnun ise Leyla'nın askeri ölmesin diye dua eder. Bunu duyan Nevfel düşmanı yenerse Leyla'yı istemekten vazgeçeceğini söyler ve çatışmada Nevfel yenerek oradan uzaklaşır. İbn-i Selam ise düğün hazırlıklarına başlar. Mecnun, Leyla'ya bir mektup yazar. Mecnun'un durumunu bilen Zeyd, Mecnuna yardım etmek için Leyla'ya mektubu götürür. Gönderilen mektupta Mecnun'un sitemi yer alır. Akabinde Leyla'nın da kendisine olan duygularını fark eden Mecnun, Zeyd vasıtasıyla mektuplaşmaya devam eder. Mecnun, İbn-i Selam'a beddua ederek ölmesi ister ve İbn-i Selam belli bir süre sonra ölür. Leyla, babasına döner fakat İbn-i Selam'ı bahane ederek ağlamayı sürdürür. Yaşananları fark eden baba kızını da alarak göç etme kararı verir. Yolda Mecnun'a rastlar ama Leyla, Mecnun'u tanıyamaz, buna üzülen Mecnun artık Leyla'nın maddesiyle değil, ruhuyla sevmeye başlar. Mecnun'un ona dönmeyeceğini anlayan Leyla, ölmek için Tanrı'ya yalvarır ve Leyla yataklara düşer. Leyla'nın durumu git gide kötüleşerek Leyla bir süre sonra ölür. Leyla'nın ölümünü duyan Mecnun mezarının başına giderek, kabrine sarılır ve Mecnun da oracıkta hayatını kaybeder (İpekten, 2020:47-55). Hüzünlü bir aşk hikâyesi böylece son bulur. Mecnun, Leyla'nın maddesiyle değil yani bedenen değil, ruhuyla sevmeye başlayacağına dair ifadeleri eser içerisinde gizlenmiş tasavvufi bir anlam olduğu ortaya çıkabilir. Fuzuli şiiri anlatırken beşerî aşkı betimleyerek, ardında saklanan ilahi aşkı belirtmiştir.

Geçmiş dönemlerde Leyla ile Mecnun operası sahnelenirken erkek egemen anlayışıyla kadınlara oyunda yer verilmemiş ve kadınların sahnede olmaları günah olarak nitelendirilmiştir. Bu doğrultuda erkekler tıpkı kadınlar gibi giydirilmeye başlanmış hatta şarkı söyleme tarzları bile aktarmaya çalışılmıştır. Bu durum ise belli başlı sorunlar ortaya çıkarmıştır. Örneğin erkekler kadın sesine yaklaşma girişimi gösterirken ses tellerinde bazı hasarlara sebep olmuştur. Leyla ile Mecnun operasında da bu durum görülmektedir (Ahmedzade, 2020:4).

Leyla ile Mecnun operası müzik tarihinde ilk muğamlardan biri ve Doğu coğrafyasındaki bilindik ilk operadır. Bu operanın önemli noktalarından biri ise Doğu ve Batı müzik yapısını birleştiren bir yapıt olmasıdır. Leyla ile Mecnun operasında arya, düo, trio ve

korolara yer verilmiştir. Bunların yanı sıra opera, muğam türünde yani Azerbaycan milli musiki formatında notaya alınmış bir eserdir (Hacıbəyov, 1984). 1908 yılında sahnelenen opera, Azerbaycan sınırlarında kalmamış ve yayılmıştır. Muğam türünü ortaya koyan Hacıbeyli, Avrupa’da yayılan müzik türlerinin sırasına girmiştir. Azerbaycan operalarında yoğun bir şekilde kullanılan muğam, Avrupa operasıyla birleşerek Azerbaycan müziğini duyurmaya başlamıştır. Rus besteci olan Tikhon Khrennikov, Hacıbeyli’yi “şark müziğinin babası” sıfatıyla anmaktadır (Хрэнников, 1975:2, Aktaran Hüseynova, 2014:45-46).

Azerbaycan enstrümanları içerisindeki tar çalgısı, icra esnasında Leyla ile Mecnun operasında kullanılmıştır. Abdullayev ve Dadaşov (2016:7)’e göre Azerbaycan enstrümanlarının tacı şekliyle ifade edilen tar çalgısı, 17-19 perdeye sahip tampere edilmemiş olan ve temelini Orta Çağ dönemine ait olduğu atfedilmektedir. Tar çalgısı sonraki dönemlerde Avrupa ses sistemine uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Tar enstrümanındaki birleşim girişimi, Azerbaycan müziğinin Avrupa müziğiyle birlikte dünya müziği sahnesinde ilerlemesine hız kazandırmıştır.

Azerbaycan’da Muğam Sanatı

Azerbaycan müzik kültürünün önemli yapı taşlarından biri olan muğamlar, hem kendine özgü tavrı hem de makamsal doğaçlamalarla sanatta yer tutan önemli örneklerden biridir. Jafarova’ya (2019:16) göre, “Çağdaş Azerbaycan muğamlarında hacmin küçülmesi, biçimin özlü olmasına, müzik sürecinin daha da aktifleşmesine neden olmuştur. İçeriğindeki bu değişikliklere rağmen muğam, klasik Azerbaycan müziğinin en büyük ve ana türü olarak kalmaya devam etmektedir” ifadesiyle Azerbaycan muğamının müzik kültüründe ne denli vazgeçilmez bir yapıda olduğu vurgulanmıştır.

Azerbaycan muğamı, Türkiye’de makam olarak ifade edilmektedir. Muğamlar yedi tane ana ve üç tane yardımcı muğamlardan meydana gelmektedir. Turhan’a (1993) göre, muğamların Türkiye’de makam olarak ifade edilmesinin hatalı olduğu Azerbaycan’da bilinmesine rağmen muğam kelimesi ısrarla makam şeklinde kullanılmaktadır. Muğamlar kendi içinde Muğamlar ve Zerbi Muğamlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Ayak olarak adlandırılan hazırlayıcı ezgiler serbest, recitatifler muğam ve usullü ezgilere ise Zerbi muğamlar şeklinde ifadelendirilmektedir.

Azerbaycan müziğinde, muğamlara çok değer verilmektedir. Muğam, 7 esas muğamdan oluşmaktadır. Bunlar: "rast", "şur", "segah", "şüşter", "çahargah", "bayatı-şiraz" ve "hümayun"dur. Ana muğamlar çerçevesinde şubeler de yer almaktadır. Ayrıca Zerbi muğamlar ise "heyrati", "mensuriyye", "semayi-şems", "maani", "ovşarı" (efşarı), "arazbarı", "heyderi", "karadağ şikestesı", "kesme şikeste", "Şirvan şikestesı" gibi muğamlardır (Azerbaycan, 2012). Leyla ile Mecnun operasında bahsedilen muğamlardan bazıları görünmektedir. Eserde bu muğamların birkaçı kullanılarak çeşitlilik kazandırılmıştır. Azerbaycan Rast muğamı, 7 ana muğamın kökünü oluşturan en önemli muğamlardan biridir. Rast muğamı, 1+1+1/2, Şur muğamı, 1+1/2+1, Segah muğamı ise 1/2+1+1 ses dizilerinden oluşmaktadır. Rast, Şur, Segah muğamlarının her biri üç eşit tetrakordun birleşiminden oluşmaktadır. Çahargah muğamı, üç tetrakorddan iki şekilde ayrılır. Bunlar 1/2+1+2/1 veya 1/2+1/2+2/1 formülünde gösterilebilir. Bayatı-Şiraz muğamı, ses dizisi 1+1+1/2, Şüşter muğamı, 1/2+1+1/2 ses dizileriyle ifade edilir. Hümayun muğamı, Çahargah muğamında olduğu gibi ses dizileri iki şekilde yer almakta olup, 1/2+1+1/2 veya 1/2+1/2+1/2 olarak formülize edilebilir. Bayatı-Şiraz, Şüşter ve Hümayun muğamları iki eşit tetrakorddan oluşmaktadır (Musayev, 2022).

7 ana muğamın perde sıralaması ise portede şu şekildedir:

1 2 3 4 5 6 7

Görsel 3. 1-Rast, 2-Şur, 3-Segah, 4-Şüşter, 5-Çahargah, 6-Hümayun, 7-Bayatı-şiraz (Hacıbekov, 1998:26- 28- 30- 32- 33- 34; Cemiloğlu ve İmamverdi, 2022:12).

Leyla ile Mecnun operasında, hanendelerin yer aldığı bölümler önemli bir yere sahiptir. Tarzenin eşliği ile hanendeler yani muğam sololar icra edilir. İcra anında muğamlar operanın içerisindeki hikâyenin ruh durumlarına göre farklılık göstermektedir. Hacıbeyli bestelediği operada muğamları duygu durumlarını göz önüne alarak seçmiştir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak, doküman incelemesinden faydalanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni olmayıp çalışma kaynakları mevcuttur. Bu kaynaklar Üzeyir Hacıbeyli'nin Leyla ile Mecnun operasının birinci perde ve birinci şekillerinden oluşan sözlü notalarıdır.

Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında, Ankara Devlet Opera ve Balesinden Leyla ile Mecnun operana ait video kayıtlarına erişilmiş ilaveten libretto da temin edilmiştir. Azerbaycan müziği ve operası ile ilgili doküman incelemesinden faydalanılmış.

Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında ulaşılan verilerde betimsel ve içerik analizinden yararlanılmıştır. Öncelikle eserin sözleri ile ilgili tematik analiz yapılarak kod- kavram- kategori (tema) tabloları oluşturulup esere ait ilgili temalar çıkartılmıştır. Temalar çalışmanın bulgular bölümünde belirtilmiştir. Kodlama, " Verilerin içerik analizine tabi tutulması, yani veriler arasında yer alan anlamlı bölümlere (bir sözcük, cümle, paragraf gibi) isim verilmesi sürecidir" (Strauss ve Corbin, 1990 aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2018:242).

Tablo 1. İncelenen eserin sözlerine yönelik olarak elde edilen bazı temalar

Tema	Eserdeki Örnek Kavramlar	Sayı	(%)Yüzde
Serzeniş	(yanar canım, döker kan, figanım, kara baktım...)	5	21
Sevda	(selvi boylu sevgili, gül yüzün, aşkın yeli beni mecnun edecektir...)	12	50

Yargı	(dersten kaçıp ne yapıyorlar, dersten kaçmak size yakışır mı...)	2	8
Aile ilişkisi	(kalkın gidelim evimize...)	5	21

Operanın video kayıtları görsel ve işitsel olarak tetkik edilmiş, öncelikle sözler Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olarak tablo halinde yazılmıştır. Eserde incelenen sözler, toplam 106 mısradan oluşmaktadır. Yukarıdaki tabloda, örnek teşkil etmesi bakımından, 24 mısraya ait kategoriler verilmiştir. Sözler, içerik bakımından anlam ve tema çerçevesinde incelenmiştir. Sonrasında operanın partitüründen ritimsel ve makamsal olarak analizler yapıp, müzikal yönüne değinilmiştir.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, Ankara Devlet Opera ve Balesinden resmi izinlerle alınan Leyla ile Mecnun Operasının video ve libretto kayıtlarındaki oyuncular ile eserin sözlerindeki tematik yapılar, konular ve eserin müzikal analizlerine ait bulgular verilmiştir.

Tablo 2. Leyli ile Mecnun Operasının Türkiye Türkçesine Çevrilmesi (Kırmızı, 2022:55).

İştirak Edənlər		Katılımcılar	
Qeys (Mecnun)	lirik tenor	Kays	lirik tenor
Leyli	lirik soprano	Leyla	lirik soprano
Qeysin atası	tenor	Kaysın babası	tenor
Qeysin anası	soprano	Kaysın annesi	soprano
Leylinin atası	bariton	Leyla'nın babası	bariton
Leylinin anası	messo soprano	Leyla'nın annesi	mezzo soprano
İbni Selam	tenor	İbni Selam	tenor
Novfəl	bariton	Novfel	bariton
Zeyd	tenor	Zeyd	tenor
1-ci ərəb	tenor	1-ci arap	tenor

2-ci ərəb	tenor	2-ci arap	tenor
Elçilər, qasidlər, qonaqlar, məktebli qızlar və oğlanlar		Elçilər, habercilər, misafirler, öğrenci kızlar ve oğlanlar	

Tablo 2'de Leyla ile Mecnun operasındaki rollere ait liste, operanın partitüründen faydalanarak oluşturulmuştur. Operadaki kişiler ve ses renkleri tabloda gösterilmiş, belirtilen ses grupları göz önüne alınarak opera değerlendirilmiştir. Bununla birlikte operanın perdeleri, kısımlara ayrılarak aktarılmıştır.

Birinci Perdeye Ait Bulgular

Leyla ile Mecnun operası, 5 perde ve 6 şekilden oluşur. Operada sözlere yer verilmeden önce 78. ölçüye kadar saz kısmı icra edilmiştir. 4/4'lük ölçü ve mi majör tonuyla eser başlamıştır. Parça mi majör tonda, aralarda farklı türde modülasyonlar yapıldığı görülmüş ve burada hicaz geçki ve mahur da duyulmuştur. Eserin başında Müquəddimə'ya yer verilmiştir. Sözlere değinilmeden önce birinci perdede seyirciyi esere hazırlamak için orkestra 18 ölçü eseri icra etmiştir.

The image displays two systems of musical notation for a vocal ensemble. The first system features four staves labeled S., A., T., and B. with the lyrics: "Şe-bi - hic - ran ya - nar ca - nim,". The second system also features four staves with the lyrics: "tö - ker qan çeş - mi - gir - ya - nim,". The notation includes notes, rests, and dynamic markings such as "mf".

S. o - ya - dar xəl - çı ef - ğa - nım,
A. o - ya - dar xəl - çı ef - ğa - nım,
T. o - ya - dar xəl - çı ef - ğa - nım,
B. o - ya - dar xəl - çı ef - ğa - nım,

S. qa - ra bəx - tim o - yan - maz - mi,
A. qa - ra bəx - tim o - yan - maz - mi,
T. qa - ra bəx - tim o - yan - maz - mi,
B. qa - ra bəx - tim o - yan - maz - mi,

S. Gü - li rux - sa - ri - nə qar - şu
A. Gü - li rux - sa - ri - nə qar - şu
T. Gü - li rux - sa - ri - nə qar - şu
B. Gü - li rux - sa - ri - nə qar - şu

S. gö - züm - dən qan - lı a - xar su,
A. gö - züm - dən qan - lı a - xar su,
T. gö - züm - dən qan - lı a - xar su,
B. gö - züm - dən qan - lı a - xar su,

S. hə - bi - bım, fəs - li gül - dūr bu,
A. hə bi - bım, fəs - li gül - dūr bu,
T. hə - bi - bım, fəs - li gül - dūr bu,
B. hə - bi - bım, fəs - li gül - dūr bu,

S. A - xar su - lar bu - lan - maz - mı?
A. A - xar su - lar bu - lan - maz - mı?
T. A - xar su - lar bu - lan - maz - mı?
B. A - xar su - lar bu - lan - maz - mı?

Görsel 4. Leyli ile Məcnun (Hacıbəyli, 2008:13-19)

Tablo 3. Leyli ile Məcnun Operasının Türkiyə Türkçesine Çevrilmesi (Kırmızı, 2022:58)

Azərbaycan Türkçəsi	Azərbaycan Türkçəsi
Birinci Pərdə	Birinci Perde
1. Xor (Şəbi-Hicran)	1. Koro (Şebi-Hicran)
Şebi hicran yanar canım,	Şebi hicran yanar canım,
Töker qan çeşmi giryanım,	Döker kan ağlayan gözüm,
Oyadar xelqi efganım,	Uyandırır halkı figanım,
Qara bəxtim oyanmaz mı?	Kara bahtım uyanmaz mı?
Güli rüxsarinə qarşu,	Gül cemaline qarşı,
Gözümdən qanlı axarsu,	Gözümden kanlı akarsu,
Həbibim, fəslü güldür bu,	Sevgilim gül mevsimidir bu,
Axar sular bulanmaz mı?	Akarsular bulanmaz mı?

Birinci perdede sözlere giren opera, gösterişli bir şekilde başlamıştır (Prolog). Bu görkemli açılış yerini “Şebi-Hicran” korosuna bırakmıştır. Tablo 3’de “Şebi-hicran yanar canım, töker qan çeşmi-giryânım, oyadar xelqi efkanım, qara bextim o yan yanmaz mı?” mısralarıyla şair ilk girişi gerçekleştirmiştir (Hacıbəyli, 2008). Bu sözleriyle şairin kaderiyle ilgili yakındığı görülmekte olup, serzeniş teması üzerinde durulduğu tespit edilmiştir. Şairin “ayrılık gecesi” veya “hicran gecesi” anlamına gelen “Şebi-hicran”da ağlayan gözün kan dökmesi mısraları Hacıbəyli’nin acılı müziğiyle birbirini büyük ölçüde tamamlamaktadır. Görsel 4’te Şebi-hicran korosunda 3/4’lük ölçü olarak değişmiştir. Eserde mi majör ton sürdürülmüştür. Tartımsal olarak sabit bir ezgide gitmiştir.

Birinci Şekle Ait Bulgular

Tablo 4. Leyli ile Mecnun Operasının Türkiye Türkçesine Çevrilmesi (Kırmızı, 2022:59-60).

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Birinci Şəkil: 2. Mahur- Hindi	Birinci Şekil: 2. Mahur-Hindi
Məcnun	Mecnun
Yandı canım hicr ilə, vesli-ruxi- yaristərəm,	Yandı canım hasret ile, ruhuma yalnız yâri isterim,
Dərdməndi-firqətəm, dərmani-didar istərəm,	Dertliyim fikirden, dermanı-didar isterim,
Bülbüli-zarəm, deyil bihudə əfqan etdiyim,	İnleyen bir bülbül gibiyim feryatlarım boşuna değil,
Qalmışam nalan qəfəs qeydində, gülzar istərə	Kafesin içinde inler bir vaziyette kalakaldım, gül bahçesi isterim
Leyli	Leyla
Eşq daminə giriftar olalı zar olubam, Nə bəladır ki, ona böyle giriftar olubam,	Aşk damına tutulduktan beri inlerim, Ne beladır ki, ona böyle tutuldum, Takatim yok ki, bir kimseye derdimi anlatayım
Qüdrətim yox ki, qılam kimsəyə şərhi-qəmi-dil	Şöyle ki, hasretin arzıyla deli oldum.
Öyle kim ərizəyi-hicrle bimar olubam.	
Məcnun	Mecnun
Gördüm ol xurşidi-hüsnün ixtiyarım qalmadı,	Gördüm o güneş gibi yüzünü takatim kalmadı,
Sayə tek bir yerdə durmağə qərarım qalmadı.	Gölge gibi bir tek yerde duracak hali kalmadı.
Rahi-eşq içrə mənə ancaq fəna məqsud idi,	Aşk yolunda bana sadece acı zehir gibiydi,

Şükr kim məqsudə yetdim, intizarım qalmadı.	Şükür ki, amacıma ulaştım, hasretim kalmadı.
Leyli	Leyla
Dili zarımda nə kim var, bilibdir, bilirəm,	Dili zarımda ne ki var, biliyor, bilirim,
Yar hali-dilimi zar bilibdir, bilirəm,	Yar hali-dilimi zar biliyor, bilirim,
Mən nə kacət ki, qılam şərh ona dərdi-dilimi,	Ben ne hacet ki, anlatayım ona derdi-dilimi
Dili-zarımda nə kim vah, bilibdir, bilirəm.	Dili-zarımda ne ki vah biliyor, bilirim,

Tablo 4'teki birinci şekilde devam eden eserde, mekân olarak okul yakınlarında yer alan bir çayırda Mecnun'un Leyla'yı beklediği sahneye değinilmektedir. Keder içinde geçen olaydan sonra sevinçli duygu hali hâkim olmuştur. Orkestra, 52 ölçüden meydana gelen açılış bölümü icra etmiştir. Türk müziğinde la üzeri mahur, frekans yakınlığı, duyum benzerliği ve hissiyat olarak birebir örtüşmese de batı müziğindeki la majör tonuna yakınlığı vardır. Bu kısımda genel olarak makamsal yapı bu şekildedir. Türk müziği açısından makamsal geçki, seyir karakteri gibi özellikleri değerlendirmek mümkün olmadığı için bu eserde sade bir genel yapı ve Azerbaycan müzik kültürünün dünya müzik kültürü ile yakın münasebeti olduğundan tonal yapı ile de yorumlanmaya çalışılmıştır. Ölçü olarak da 2/4'lük tartımla orkestra birinci şekli tamamlamıştır. La üzeri mahur değerlendirilmesinin sebebi dizide, nazari anlamdaki frekans karşılıkları değil, duyum ve işitsel boyutta değerlendirme yapılmıştır. Mecnun muğam kısmında sözlere başlanıp, mahur-hindi muğamı çalınmıştır. Mecnun'un cümlelerini tamamladıktan sonra partitürde 21 ölçülük orkestranın ara sazı görünmekte ancak incelenen videoda bu bölüme yer verilmemiştir.

Mahur-Hindi, Azerbaycan muğamlarında yer alan bir muğamdır. Rast ailesinde bulunan Mahur-Hindi, Orta Mahur sağlam, güçlü, ayakta duran bir muğamdır (Müslümov, 2015).

Rast muğamının durağı “Sol” sesidir ve “Rast” düz, doğru anlamını içermektedir. Müzikologlar “Rast”ı muğamların kökü olarak adlandırılmıştır. Dönemlerin yıkıcı etkisine nazaran ayakta durabilen tek muğamdır (Hacıbəyov, 1985).

Perdede Leyla ve Mecnun’un düosu başlamadan önce “Mahur-Hindi”nin ardından “Şikeste-yi-fars” şubesi çalınmaktadır. Solo muğam düoları iki âşık arasında gerçekleşmektedir. Karakterlerin icrasında, geniş aralıkların muğamsal geçişler yer almaktadır. Hem Leyla’nın hem de Mecnun’un icrasında oktavın üstünde görülen muğam performansları öne çıkmaktadır. Oktavın üzerindeki çıkış perdeleri, batı müziğinde yer alan tonal genişlenme şeklindedir. Bu geniş icra Azerbaycan muğamlarında, Azerbaycan’ın yüzyıllar boyu oluşan tarihini, geleneklerini vb. yanlarını yansıtmaktadır. Muğamlarda hanendelerin ses genişliğini, muğamda geniş aralıklı ve yüksek ses ile icra edilen yapıtlara da rastlanılmaktadır. Azerbaycan muğamının iki oktavı aşan icraları da mevcuttur. Muğam geleneklerinden kaynaklı geniş bir yelpazeye sahiptir. Yörenin coğrafi, kültürel, tarihi, gelenek ve görenek gibi zeminini oluşturan yapıyla gösterişli bir hal almaktadır. Rus müzik ekolünün şaşalı ve ihtişamlı eserlerinden etkilenmiş olan Azerbaycan müzik kültürü kendi müzikleri ile bu ekölü harmanlayabilmiş, bu sayede Dünya müzik literatüründe önemli bir yer edinmiştir (İsmayılov, 2013).

The image displays a musical score for the characters Mecnun and Leyla. It consists of three systems of music, each with a vocal line and a corresponding line of lyrics in Azerbaijani. The music is written in a staff with a treble clef and a key signature of two sharps (F# and C#). The tempo and dynamics are marked with 'p' (piano). The lyrics are: "Ah, ey - læ - di - gim sər - vi xu - ra - ma - nin ü - çün - dür, ah, ey - læ - di - gim sər - vi xu - ra - ma - nin ü - çün - dür. Qan".

ağ - la - dı - ğım qön - çe - yi xən - da - nın ü - çün -
 ağ - la - dı - ğım qön - çe - yi xən - da - nın ü - çün -
 -dür, qan ağ - la - dı - ğım qön - çe - yi xən -
 -dür, qan ağ - la - dı - ğım qön - çe - yi xən -
 -da - nın ü - çün - dür,
 -da - nın ü - çün - dür,
 Ser -
 Ser -
 -geş - te - li - gim ka - ki - li miş - ki - nin u - cun -
 -geş - te - li - gim ka - ki - li miş - ki - nin u - cun -
 -dan, Ser - geş - te - li - gim ka - ki - li miş -
 -dan, Ser - geş - te - li - gim ka - ki - li miş -
 - ki - nin u - cun - dan, A - şuf - te - li - gim
 - ki - nin u - cun - dan, A - şuf - te - li - gim
 zül - fi - pe - ri - şa - nın ü - çün - dür. A -
 zül - fi - pe - ri - şa - nın ü - çün - dür. A -
 - şuf - te - li - gim zül - fi pe - ri -
 - şuf - te - li - gim zül - fi pe - ri -



Görsel 5. Leyli ile Məcnun (Hacıbəyli, 2008:26-32)

Tablo 5. Leyli ile Məcnun Operasının Türkiye Türkçesine Çevrilmesi (Kırmızı, 2022:63)

Azərbaycan Türkçəsi	Türkiye Türkçesi
3. Leyli və Məcnunun Düeti	3. Leyla ve Mecnun'un Düeti
Ah, eylədiyim sərvî xuramanın üçündür,	Ah etmem selvi boylu sevgili içindir,
Qan ağladığım qönçeyi xendanın üçündür,	Kan ağlamam gül yüzün içindir,
Sergəştəliyim kakili mişkinin ucundan,	Serkeşliyim kapkara tellerin ucundan,
Aşütləliyim zülfipərişanın üçündür.	Aşüfteliyim perişan saçların içindir.

Tablo 5'te Leyla ve Mecnun'un "Ah eylediğim selvi boylu sevgilim içindir" sözleriyle başlayan düosu ile birinci perde devam etmiştir. Görsel 5'teki notalarda ise do diyez üzeri segah icra edilmiştir. 6/8'lik ölçüyle notaya alınmış ve eksik ölçü ile başlamıştır. Sevgiliye duyulan değişik duyguları, düet içerisinde sevda temasıyla ilişkilendirilmiştir.

Tablo 6. Leyli ile Məcnun Operasının Türkiye Türkçesine Çevrilmesi (Kırmızı, 2022:64-65)

Azərbaycan Türkçəsi	Türkiye Türkçesi
Məcnun	Mecnun
Paydənd oldum səri-zülfi-pərişanın görüb,	Kahroldum oldum dağılmış saçlarını görüb,
Nitqden düşdüm ləbi-ləli-dürəfşanın görüb,	Nutukdan düştüm inci saçan kadını görüb,
Oda yandı şəmvəş canım baxıb rüxsarına,	Ateşle yandı mum ışıklı canım bakıp yüzüne,
Çəxe çəkdim dudi-dil sərvî-xuramanın görüb.	Çarka çektim tatlı dilini selvi boyunu nazını görüb,

Leyli	Leyla
Könlüm açılır zülfi-pərişanını görcək,	İçim açılıyor dağınık saçlarını
Nitqim tutulur qönçeyi-xəndanınıgörcək.	görünce
Baxdıqca sənə qan saçılır	Nutkum tutulur gül gibi açılmış
didələrimdən,	yüzünün görünce
Bağrım dəlinir navəki-müjganını	Baktıkça sana kan saçılıyor
görcək.	gözlerimden
Məcnun	İçim kavrulur müjgânı ne zaman
Bildim təriqi-eşq xəternakdır, vəli,	görəcəm.
Mən dönməzəm bu yoldan ölüm olsa	Mecnun
qayəti.	Anladım aşk yolu tehlikelidir, veli
Qəddin həlakiyəm, düşə bilməm	Ben dönmem bu yoldan sonu ölüm
ayağına,	olsa da
Bir dərdə düşmüşəm ki, bulunmaz	Belim bükülüp mahvolsam, düşemem
nihayəti.	ayağına
Leyli	Bir derde düştüm ki, bulunmaz sonu.
Ey hər təkəllümüm xəti- sənzin	Leyla
hekayəti!	Ey her yalnızlığım senin çizgin
Vir dim həmişə məshəfi-rüxsarın ayəti!	hikâyesi!
Bəs kim səni görəndə gədər məəndən	Vir dim her zaman meshefi-ruhsarın
ixtiyar,	ayeti!
Gəlməz bəyanə möhneti-eşqin şikayəti.	Ama seni görünce kendimi
	kayb ederim,
	Gelmez beyana aşktan keder şikayeti.

Düonun bitiminde “Müberrige” çalınmaktadır. “Müberrige”, “Şikeste-yi-fars” ile “Erag” arasında yerleşen bir şubedir. “Şikeste-yi-fars”tan sonra “Müberrige” çalınıp söylenmelidir. Çünkü “Müberrige” bir nevi “Şikeste-yi-fars”ın sonu sayılır” (Zöhrabov,

2013:206). Tablo 6'te Leyla ile Mecnun'un diyalogu devam etmektedir. Leyla "Ey her yalnızlığım" diye girdiği sözde, ses rengindeki yumuşaklık ve tizlik gösterişli bir şekilde dinleyiciye iletilmektedir.

The image displays five systems of musical notation for a dialogue between Leyla (S.) and Mecnun (T.). Each system consists of two staves: the upper staff for the Soprano (S.) and the lower staff for the Tenor (T.). The lyrics are written below the notes. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 4/4. The lyrics for each system are as follows:

System 1:
S. Ah gö-rün bu az-ğın-lar ders-den qa-çıb ne e-dir-ler bax!
T. Ah gö-rün bu az-ğın-lar ders-den qa-çıb ne e-dir-ler bax!

System 2:
S. Na-gah, ol - sa a-ta-nız iş-den a - gah.
T. Na-gah, ol - sa a-ta-nız iş-den a - gah.

System 3:
S. Ders - den qa-ça-raq, qa-ça - raq, qa-ça - raq, a - şiq ol - maq?
T. Ders - den qa-ça-raq, qa-ça - raq, qa-ça - raq, a - şiq ol - maq?

System 4:
S. Ney - ler-siz ə-ğər, siz ə - gər, siz ə - gər, ver - sə cə - za.
T. Ney - ler-siz ə-ğər, siz ə - gər, siz ə - gər, ver - sə cə - za.

System 5:
S. la - yiq - dir - mi si-zə - bu ders - den qaç - maq?
T. la - yiq - dir - mi si-zə - bu ders - den qaç - maq?

Görsel 6. Leyli ile Məcnun (Hacıbəyli, 2008:34-37)

Tablo 7. Leyli ile Mecnun Operasının Türkiye Türkçesine Çevrilmesi (Kırmızı, 2022:66)

Azərbaycan Türkçəsi	Türkiye Türkçesi
4. Qızlar və Oğlanların Xoru	4. Kızlar ve Oğlanlar Korosu
Ah görün bu azğınlar dərstdən qaçıb nə edirlər bax!	Ah bakın bu azgınlar dersten kaçıp ne yapıyorlar bak!
Nagah, olsa atanız işdən agah.	Ansızın, babanızın bu durumdan haberi olsa.
Neylərsiz əgər, siz əgər, versə cəza.	Size ceza verse ne yaparsınız.
Layıqdirmi sizə bu dərş qaçmaq?	Dersten kaçmak size yakışır mı?
Dərstdən qa.araq, qaçaraq, aşıq olmaq?	Dersten kaçıp kaçıp da âşık olmak?

Tablo 7'da kızlar ve oğlanlar korosu Leyla ile Mecnuna doğru eğilim göstererek önce kızlar "Ah görün bu azğınlar dərstdən qaçıb nə edirlər bax!" (Hacıbəyli, 2008:34) diye sözlerine giriş yapmıştır. Sözlerle eleştirel bir dil kullanılmıştır. Bu durumdan yola çıkarak koroda yargı temasına varılmaktadır. Sözlerin akabinde ise orkestra gergin bir melodi icra ederek, mekândaki o durumu seyirciye hissettirmektedir. Görsel 6'da yer alan notalar operanın ikinci korosu olup ölçü 2/4'lüktür. Donanımsal olarak eserin tonu re majör olsa da, eser içerisinde tonun yedinci perdesi (do), genelde natürel olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle do majör hissiyatından uzaklaşmıştır.

**Görsel 7.** Leyli ile Mecnun (Hacıbəyli, 2008:38-39)

Tablo 8. Leyli ile Mecnun Operasının Türkiye Türkçesine Çevrilmesi (Kırmızı, 2022:67)

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Oğlanlar	Oğlanlar
Bu bir aşiq yara bənd olmuş, aşiq.	Bu bir âşık, yâre tutulmuş, âşık.
Dərdli aşiq, qemli aşiq	Dertli âşık, gamlı âşık

Oğlanların sözünden önce 15 ölçü orkestra bölümünü çalmıştır. 4/4'lük ölçü değişikliğiyle orkestra, batı müziğinde la majör tonunda notaya alınmış; fakat icrasını dizi içerisinde si bemol alarak, Türk müziğinde la üzeri 4'lü ve 5'li hicaz çeşnisi hissettirilmiştir. Ardından, Görsel 7'deki notada yarım vuruşluk sus verilerek oğlanlar sözlere başlamıştır ve 4/4'lük ölçü görülmektedir. Eserin bu kısmında genel olarak zirgüleli hicaz dizisi yer almaktadır. Tablo 8'de yer alan sözlerde Leyla ve Mecnun'a hitap ederek "bu nasıl bir aşır?" duygusunu ifade ederek birbirlerine ne denli tutulduklarını dile getirmişlerdir. Kızlar Leyla'yı görür, oğlanlar gider. Mecnun yalnız kalıp oturmuştur.

Tablo 9. Leyli ile Mecnun Operasının Türkiye Türkçesine Çevrilmesi (Kırmızı, 2022:67-68-69)

Azerbaycan Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Məcnunun Atası	Mecnun'un Babası
Ey bülbüli-bustani-bidad,	Ey yazıl bostan gülü bülbülü,
Hərgiz rəvişindən olmadım şad.	Asla revişinden olmadım mutlu.
Hali-dilini mənə bəyan et,	Hali-dilini bana beyan et,
Əsrari-nihanini əyan et!	Esrarı halini açıkla!
Kim aldı əlindən ixtiyarın?	Kim aldı elinden takatini?
Kim eylədi tirə rüzigarın?	Kim yaptı soy-sop rüzgarını?
Nə seyrdəsən, sənə tələb nə?	Ne seyrediyorsun, ne istiyorsun?
Bu nayeli-zarına səbəb nə?	Bu acı feryadına sebep ne?

Dəryadə isə sənə düri-kam,
Sən söylə mən eyləyim sərəncam.

Deryadaysa sana çok nadir,
Sen söyle ben hal çaresi bulayım.

Məcnun

Mecnun

Ey piri-şikəstə halü-naşad,
Tanrıçün əlimdən eyləmə dad.
Dəmə ki, nədir bu macəralər,
Səndən mənə yetdi bu bəlalər.
Mən bilməz idim qəmi-cəhani,
Təşvişi-zəmunı asımani.
Bilməzlik ilə xoş idi halim
Nə hüsn, nə eşq idi xəyalim.

Ey zavallı çaresiz olan,
Allah için benden şikayetlenme.
Söyleme ki, bu maceralar nedir,
Senden bana geldi bu belalar.
Ben bilmezdim dünyanın gamını,
Kutsal dünya gökyüzü
Bilmezliğimden memnundum
Ne sevgilinin yüzü ne de aşk
hayalindeydim.

Məcnunun Anası

Mecnun'un Annesi

Ey rahat canı nuri-didə!
Fərzəndi-yeganeyi-güzidə!
Məhbub həm istəsən, kəm olmaz,
Biz kim səniniz, sənə qvm olmaz.
Vardır bu həşəmdə min qəbilə,
Hər taifə içrə min cəmilə
Bir-bir qılalım qamu sənə ərz,
Yetsin yerinə bizə olan fərz.
Bizdən bu nəsihəti qəbul et!
Hər ləhzə bizi, yetər məlul et!

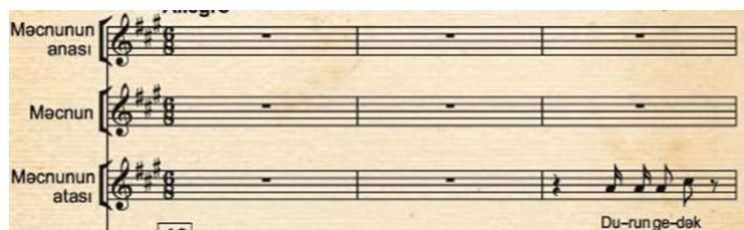
Ey rahat canı gözümün nuru!
Erkek tek güzide!
Biz senin için kimiz, halk olmaz
Biz seninleyiz, sana dert tasa olmaz.
Vardır bu aceleyle bin kabile
Her tayfa içinde bin güzel yüzlü,
Bir-bir hepsini sana arz edelim,
Bizim üstümüze düşen görev
tamamlansın.
Bizden bu nasihatı kabul et!

Məcnun	Her an bizi, üzme artık!
Ey ruhi-rəvanım ata, ana!	Mecnun
Kami-dilü canım ata, ana!	Ey ruhi-revanım baba, anne!
Bildim bu işi özümə layiq,	Büyük sözlü canım baba, anne!
Leyli sənəmə mən oldum aşiq,	Bu işi kendime layık gördüm,
Sonra olubam bu işdən agah,	Güzel Leyla'ya âşık oldum,
Əmma nə deyim, nə söyləyim, ah!	Sonra bu işten haberim oldu,
Yoxdur bu işimdə ixtiyarım!	Ama ne deyim, ne söyleyim, ah!
Zəbtimdə inami-iqtidarım,	Bu işte kendime söz geçiremiyorum,
Əql oldu zəifü eşq qalib,	Kendimi zapt etmede gücüm
Xatir nigaran, nigar cazib,	kalmadı!
Mən yekcəhətəm təriqətimdə,	Aklım karşısında aşk kazandı,
Teğyir işi yox cibillətimdə.	Teşviş içindeyim, sevgili de cazip.
Məcnunun Atası	Ben kararlıyım tarikatimde
Can vermə qəmi-eşqə li, eşq afəti	Cibiliyetimde değişkenlik yok.
candır,	Mecnun'un Babası
Eşq afəti-can olduğu məşhuri-cahandır.	Can verme aşk azabına ki, aşk canın
Yaxşı görünür surəti məhvəşlərin,	belasıdır,
əmma,	Aşkın cana bela olduğu bütün
Yaxşı nəzər etdikdə, sərvncamı	dünyada bilinir.
yamandır.	İyi görünüyor ay gibi yüzler ama
Eşq içrə əzab olduğun ondan bilərəm	İyice baktığında emrettiği belalıdır.
kim,	Aşkta acı çektiğini ondan bilirim,
Hər kimse ki aşiqdir, işi ahü fəğandır.	Her kim ki aşıktır, onun işi ah figan
	etmektir.

Tablo 9’de Mecnun’un babasının gelişiyile “Çahargah” muğamı çalınmaktadır. Tar eşliğı altında Mecnun’un babası icrasına başlamaktadır. İsmayılov, Azerbaycan muğamının özellikleri, ulusal kimliklerini ortaya koyan çalgı tar olarak görülmektedir. Tar icrasında muğamların tını ve entonasyon olarak daha güçlü bir ses yapısı elde ettiği vurgulanmıştır. Bu yönüyle tar eşliğinde hanenede sanatı öğretilmektedir (İsmayılov, 2013). Çahargah muğamında (Azerbaycan musiki kültüründe çargah, Türk müziğinde zirgüleli hicaz dizisiyle örtüşmektedir) Mecnun’un babası solosunu gerçekleştirmektedir. Çahargah’ı temel olarak gören bu bölüm Mecnun’un babasının leitmotividir. Azerbaycan müziğinde Çargah, yedi asıl muğam destgahlardan biridir. Hacıbeyli, her bir muğamın manevi ve ruhi etkisini açıklarken, belirtilen ana muğamda heyecan ve tutku barındırdığını ifade etmiştir (Hacıbəyov, 1985).

Kimdir seni bu hale getiren? diye ifade eden baba, bu sözleriyle bana derdini, halini anlat gibi anlamlara gelen bir yakınma görülmektedir. Babanın endişe ve heyecan uyandıran bu ruh durumuna Mecnun icrasıyla cevap vermektedir. Endişe yüklü bu sahneye Mecnun’un annesi de dâhil olmakta ve Çahargah’ın bölümlerinden biri olan “Muxalif” çalınmaktadır. “Muxalif”in akabinde yine Çahargah’ın bölümlerinden olan “Mensuriyye” ile muğam devam etmektedir.

Zerbi muğamlar, Azerbaycan’da kendine has bir yapıya sahiptir. Bu muğamlar ritmik özelliğe sahiptir. Zerbi muğam, enstrüman-vokal icralarında hanendeye eşlik eden enstrümanlarda vurmali çalgılara özel bir konumda olmalarıyla ilişkilidir. Mensuriyye ise ritmik muğam olarak yer alır. Eserin bu bölümünde ritmik muğam bulunur. Mecnun, babası ve annesi tarla birlikte icralarını sergilerler ve bu eşlik Mecnun’un babasının tizlere ulaşmasıyla solo performansı son bulur.



e - vi-mi - zə. Du-run ge-dek e - vi-mi - zə.

Qey - sim, Qey - sim!
A - ta, a - na.

eş - qin ha - va - sı, mə - ni Məc nun e - də - cək -

-dir mə - ni Məc nun e - də - cək - dir

Mən sə - nə Ley - li - ni

Oğ - lum,
ge-dib a - lib is - te - rəm.

oğ - lum!
A - ta, a - na, eş - qin ha - va -



Görsel 8. Leyli ile Məcnun (Hacıbəyli, 2008:42-46)

Tablo 10. Leyli ile Məcnun Operasının Türkiye Türkçesine Çevrilmesi (Kırmızı,2022:71-72)

Azərbaycan Türkçəsi	Türkiye Türkçəsi
5. Trio	5. Trio
Məcnunun Atası	Mecnun'un Babası
Durun gedək evimizə,	Kalkın gidelim evimize,
Məcnunun Anası	Mecnun'un Annesi
Qeysim, Qeysim!	Kays'ım, Kays'ım!
Məcnun	Mecnun
Ata, ana,	Baba, anne
Eşqin havası, məni Məcnun edəcəkdir.	Aşkın yeli, beni Mecnun edecektir.
Məcnunun Atası	Mecnun'un Babası
Mən sənə Leylini gedib alıp istərəm.	Ben sana Leyla'yı, oğlum gidip alıp isterim.
Məcnunun Anası	Mecnun'un Annesi
Oğlum, oğlum!	Oğlum, Oğlum!
Məcnun	Mecnun
	Baba, anne

Ata, ana,	Aşkın yeli, beni Mecnun edecektir.
Əşqin havası, məni Məcnun edəcəkdir	I perdenin sonu
I pərdənin sonu	

Görsel 8'de Mecnunun annesi, babası ve Mecnun'un triosu başlamıştır. Trioda aile arasında diyaloglara yer verilmekte olup, aile ilişkisi teması işlenmiştir. Ayrıca Mecnun'un "Aşkın yeli, beni Mecnun edecektir" ifadesiyle de sevda temasına değinildiği sonucuna varılmıştır. Donanımsal olarak eser, La majör tonunda olup, eser içerisinde fa natürel ve si diyez notaları kullanılmıştır. Bu durum eseri majör tonundan kısmen uzaklaştırmıştır. 6/8'lik ölçü biriminde, iki ölçü susun ardından bir vuruşluk sus eklenerek, Mecnun'un babası eserdeki sözlerine giriş yapmaktadır. Tablo 10'da Mecnun'un babası "kalkın gidelim evimize" sözleriyle başlamaktadır. 6 ölçü 4/4'lük olarak devam ederken, 5 ölçü ise 2/4'lük ölçüyle toplamda 11 ölçü olmak üzere orkestra performansını gerçekleştirmektedir. Böylelikle I. perdenin son icrası sergilenir.

Eserin Birinci Perde ve Birinci Şekle Ait Genel Değerlendirme Tablosu

Tablo 11. Melodik, Ritmik ve Tematik Değerlendirme Tablosu (Kırmızı, 2022:116)

Müqəddimə	Türk Müziği	Batı Müziği	Azərbaycan Müziği	Ölçü	Tema
	Mi üzəri Mahur	Mi Majör	Rast	4/4	----
Birinci Pərdə	Türk Müziği	Batı Müziği	Azərbaycan Müziği	Ritim	Tema
	1.Xor Şəbi-Hicran	Mi Majör	Rast	3/4	Serzeniş
Birinci Şəkil					

	Türk Müziği	Batı Müziği	Azerbaycan Müziği	Ritim	Tema
2. Mahur-Hindi	La üzeri Mahur	La Majör	Rast	2/4	----
3.Leyli və Məcnunun Dueti	Do# üzeri Segah	La Majör	Segâh	6/8	Sevda
4.Qızlar və Oğlanların Xoru	Mahur	Re Majör	Rast	2/4	Yargı
5. Trio	Do# üzeri Segah	La Majör	Segâh	6/8	Aile ilişkisi, Sevda

Tartışma

Yapılan çalışmada, opera eserleri ile ilgili olarak taramalardaki ulaşılan bazı çalışmalar bu bölümde sunulmuştur. Tuzlu (2019) tarafından “Türk operasının oluşum süreci ve Ahmet Adnan Saygun'un Özsoy operasının analizi” adlı tezinde dönemdeki akımların etkileri ve stil çalışmalarına değinilmiştir. Sev (2020) “Nevit Kodallı'nın 'gılgamesh' adlı operasının dramaturjisi” adlı tez çalışmasında devrin kültürel analiz, karakter incelemesi, olay dizisi, sembolik ifadeler, operanın librettosu ile Gılgamış destanındaki benzer ve farklılıklar tespit edilmiştir. Aker Özköse (2020) tarafından “Philip Glass'ın Satyagraha operası üzerine inceleme” adlı yüksek lisans tezinde Gandhi'nin hayat görüşü, tarihi olayı ve librettoyla olan bağlantıları ve durumların öğretilerine yönelik inceleme yapılmıştır. Hint kültürü ve müziğin etkileyici gücüyle, metaforik ve felsefi anlatımınla müzikal bir yapıya yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. İncelenen tezlerde konu, olay, tema ve operada yer almayan bölümlere bakılarak tezler arasında benzerlikler görülmüştür.

Sonuç

Müziğin tarihsel gelişimi içerisinde giderek ünlene opera, 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan'da da kendini hissettirmiştir. Azerbaycan müziğinde nam salan besteci Üzeyir Hacıbeyli'dir. Hacıbeyli, yerel müziğinin ilerleyişinde önemli adımlar atmış ve Azerbaycan muğamlarına büyük katkı sağlamıştır. Operada ise bu gelişimler devam etmiş ve bu dalda değerli eserlere imza atmıştır. Hacıbeyli, Fuzuli'nin ele aldığı Leyla ile Mecnun'undan

etkilenerek, eseri işlemiş ve opera formunda bestelemiştir. Bu opera doğunun ilk operası olmasının yanında, makamsal olarak da yazılan ilk operadır.

Araştırmada, Leyla ile Mecnun operasının partitür ve librettosuna ulaşılarak, ana dilinde yazılan sözler Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Birinci perde ve birinci şekilde olayda yer alan başlıca tema ile müzikal öğeler mukayese edilmiştir. Bu doğrultuda konunun dramatik şekli ile muğam içinde benzerlikler fark edilmiştir. Operada rast muğamının mahur-hindi muğam destgahı, katar (qatar), zemin hare (zəmin xarə) destgahı, pençgah (pəncgah) gibi şube ve destgahlar işlenmiştir. Muğamların kişide bıraktığı etkinin sözler ile uyumlu olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca müberrriye (mübərriqə), mühalif (müxalif), mensuriye (mənsuriyyə) ise çarhargah muğamının şubelerini içerdiğinden, muğamın heyecan ve mücadeleci ruh hali sözler ile desteklediğine değinilmiştir. Segah ailesinden şikəsteyi-fars şubesi ve hariç (xaric) segah destgahı kullanarak, icradaki metinde aşk temasını ortaya çıkarmıştır. Serenç (Sərənc) destgahı, kürd-şahbaz, simai-şems, bayati-kürd ise şur muğamını içermiş, coşkuyla aktarılan duygular güfte ile bütünleşmiştir. Böylece duyguları yoğun bir şekilde aktarabilmek için sözler muğamlarla desteklenmiştir. İnceleme kapsamında, eser içerisinde yer alan temel duygu ve ana tema belirlenmeye çalışılmıştır. Birinci perdede ana tema serzeniş olarak saptanmıştır. Birinci şekilde ise Leyla ve Mecnun'un düeti sevda teması üzerinde dururken, kızlar ve oğlanların korosunda ise yargı ön plana çıkmış ve son olarak Trio bölümünde ise aile ilişkisi ve sevda teması olduğu tespit edilmiştir.

Hacıbeyli'nin müzikal engin bilgilerine yer verdiği Leyla ile Mecnun operasında doğu (Azerbaycan milli musikisi) ile batı müziğini harmanladığı görülmektedir. Hacıbeyli'nin muğamlarda, bağlantıları ve batı müziğindeki geçişleri ustaca kullandığı göze çarpmaktadır.

Çalışmada, Azerbaycan besteci Üzeyir Hacıbeyli'nin ortaya koyduğu Leyla ile Mecnun operasının temeli edebiyata dayanır. "Leyla ile Mecnun", opera haline getirilerek edebiyat ile müzik arasında bir geçiş kurmuş ve sanatsal bir bütünlük elde edilmiştir. Dolayısıyla

edebi eserlerin operada kullanıldığı burada görülmüştür. Bunun sonucunda çok daha fazla eser müzik alanına kazandırılarak can bulması sağlanabilir ve sanata zenginlik katabileceği düşünülmektedir.

Makale Notları

1) Hanende: Müzik icra eden; şarkı okuyan, şarkıcı vb. anlama gelmektedir (Ne demek? Tükçe, 2020).

2) Tarzen: Azerbaycan milli enstrümanı olan tar icracısı (Vikipedi, 2024).

3) Müquəddimə: Ana bölüme karakter, tempo ve diğer özellikler açısından benzer veya çelişkili olabilecek ana bölümü hazırlamaktadır (Muğam ensiklopediyası, t.y.).

4) Prolog: "Ön deyiş" (Başarı sıralamaları.com, t.y.).

5) Destgah (Dastgah): Herhangi bir muğamın tüm bölümlerini, şubelerini, renklerini vb. kendi içinde birleştiren mantıklı bir dizidir (Encyclopaedia Iranica, 2011).

6) Leitmotiv: "Edebiyata, müzik alanından geçen bir kavramdır. Müzik terimi olarak, bir müzik parçasının tekrarlanan nakaratıdır" (Türkedebiyatı.org, t.y.).

Kaynakça

Abdullayev, A., & Dadaşov, F. (2016). Şərq musiqisində muğam ənənəsi. *Konservatoriya*, (4), 4-8. <http://konservatoriya.az/lib/Konservatoriya%202016-4.pdf>.

Ahmedzade, G. (2020). *Çağdaş azerbaycan opera sanatının içinde Firengiz Alizade'nin "İntizar" operasının yapım ve sahneleme açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Akcan, S. (2021). *Fuzuli'nin Leyla ile Mecnun'uyla Shakespeare'in Romeo ve Juliet'inin Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

Aker Özköse, B. (2020). *Phılıp Glass'ın Satyagraha operası üzerine inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Alemdaroğlu, S. (2008). *Fuzuli'nin Leyla ile Mecnun mesnevisi'nin roman tekniği bakımından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Aydın O'dwyer, P. (2015). *Opera kitabı*. Ankara: Akılçelen Kitaplar.

Azerbaycan (2012). Muğamlar. https://www.azerbaijans.com/content_296_tr.html

Azerbaycan (2021). Görkemli musiqi xadimləri-bestekarları. <https://azerbaijan.az/related-information/270>

Başarı sıralamaları.com. (t.y.). Prolog. <https://www.basarisiralamalari.com/prolog-nedir/>

Cafer Ahmedli, H. (2015). Dünden bugüne Azerbaycan müziği üzerine genel bir değerlendirme. *İdil*, 4(15), 135-148. doi: 10.7816/idil-04-17-09

Cemiloğlu, İ. ve İmamverdi, A. (2022). *Bayati-şiraz deramedleri ve renkleri*. Ankara: Iksad Publications.

- Encyclopaedia Iranica. (2011). Dasgah. <https://iranicaonline.org/articles/dastgah>
- Hacıbekov, Ü. (1998). *Azeri müziği*. (T. Tanyel, Çev.). İstanbul: Aventa Basın Yayın.
- Hacıbəyli, Ü. (2008). *Leyli və Məcnun*. Bakı: Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondu.
- Hacıbəyov, Ü. (1984). *Əsərləri* (Cilt 2). Bakı: İsiq.
- Hacıbəyov, Ü. (1985). *Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları*. Bakı: Yazıçı.
- Hüseynova, L. (2014). Türkiye ve Azerbaycan besteci yapıtlarında düşünürler, *Sanat Dergisi*, 0(25), 39-50. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/712012>
- İpekten, H. (2020). *Fuzuli hayatı-sanatı-eserleri bazı şiirlerinin açıklamaları*. Ankara: Akçağ.
- İslam Ansiklopedisi (2016). Hacıbeyli, Üzeyir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hacibeyli-uzeyir>
- İsmayilov, Ş. (2013). Muğam tonallıklarının problemleri. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 1(1), 131-153. doi:10.12975/rastmd.2013.01.01.0006
- Jafarova, T. (2019). *Azərbaycan müziğinin gelişiminde bestecilerin rolü ve kara Karayev'in önemi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Kırmızı, E. G. (2022). *Üzeyir Hacıbeyli'nin bestelediği Leyla ile Mecnun operasının, tematik ve müzikal açıdan incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu.
- Kurbanov, B. (2010). Üzeyir Hacıbeyov yaratıcılığının estetik özellikleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, 0(9),263-267. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/33197>
- Leyla İle Mecnun (2016). Ankara Devlet Opera ve Balesi Yayınları.
- Türkedebiyatı.org. (t.y.) Leitmotiv nedir?. <https://www.turkedebiyati.org/leitmotiv-nedir/>
- Muğam ensiklopedisi. (t.y.). Müqəddimə. <http://mugam.musigi-dunya.az/m/mugaddime.html>
- Musayev, P. (2022). *20.yüzyıl azerbaycan müziği ve Kara Karayev'in eserlerinde doğu-batı etkileşimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Müslümov, M. (2015). "Mahur-hindi" muğamının ifacılıq xüsusiyyətlərinə dair. *Konservatoriya*, 21-26. <http://konservatoriya.az/?p=1082>
- Ne demek? Türkçe. (2020). Hanende ne demek?. <https://turkcenedemek.com/kelime/hanende/>
- Quadin.net (2020). Bugün milli müzik günü. <https://qadin.net/tr/news/print:page,1,109866-bugn-milli-mzik-gn.html>
- Pakman Wold, (2023). Üzeyir Hacıbeyli. <https://bpakman.files.wordpress.com/2011/01/25c3259czeyir.jpg>

- Samancı, M. (2019). *Fuzuli'nin anlam dünyası: anahtar kelimeler ve kavramlar sözlüğü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Selanik, C. (1996). *Müzik sanatının tarihsel serüveni*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Sev, C. (2020). *Nevit Kodallı'nın 'Gılgamesh' adlı operasının dramaturjisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Turhan, S. (1993). *Azerbaycan halk türkileri (mahnu ve tesnifler)*. Ankara: Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası.
- Tuzlu, A. (2019). *Türk operasının oluşum süreci ve Ahmet Adnan Saygun'un Özsoy operasının analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Wikipedia. (2024). Tar (çalgı).
[https://tr.wikipedia.org/wiki/Tar_\(%C3%A7alg%C4%B1\)#:~:text=Tar%20%C3%A7alan%20ki%C5%9Fiye%20ise%20tarzen,k%C3%BClt%C3%BCrlerine%20ait%20oldu%C4%9Funu%20iddia%20ederler](https://tr.wikipedia.org/wiki/Tar_(%C3%A7alg%C4%B1)#:~:text=Tar%20%C3%A7alan%20ki%C5%9Fiye%20ise%20tarzen,k%C3%BClt%C3%BCrlerine%20ait%20oldu%C4%9Funu%20iddia%20ederler)
- Yakar, H. (2007). *Fuzuli'nin "Leyla İle Mecnun" mesnevisinde tabiat tasvirlerinin edebiyat estetik olarak kullanımı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Zöhrabov, R. (2013). *Azərbaycan Muğamları*. Bakı: Təhsil.